

Virittäjän lähteet 1975–1995

SOILE MANNINEN

Kirjoitukseni aiheena ovat Virittäjässä käytetyt lähteet. Otin tarkasteluun lähdeluettelot kolmelta eri vuosikymmeneltä, vuosilta 1975, 1985 ja 1995. Kyseessä on yleistason katsaus Virittäjän lähdekäytäntöihin sekä lähteiden kieleen ja ikään. Katsaukseni perustuu hyvin kevyen tason lähdeanalyysiin. Lähdeanalyysi on yksi julkaisutoiminnan mittaamisen eli bibliometriikan perusmenetelmistä. Lähdeanalyysin perusteella voidaan selvittää tutkijoiden saamia vaikutteita, tieteenalan julkaisukäytäntöjä ja tutkimustiedon leviämistä (Forsman 2016: 53).

1 Lähdeluettelon merkitys

Lähdeluetteloilla on erilaisia tarkoituksia. Ne ovat näkyvä osa tieteellistä vuorovaikutusta, mutta niillä on myös eettinen ja juridinen ulottuvuus. Tekijänoikeudelliselta kannalta on tärkeää pystyä erottamaan, mikä tekstissä on omaa ajattelua ja mikä toisen.

Tieteelliseen viestintään osallistuessaan tutkijan pitää pystyä osoittamaan, että hän tuntee alansa keskustelun ja siihen liittyvät lähteet. Tieteen kielen interpersonaalisia piirteitä tutkinut Luukka (1995) toteaa, että viittaamatta jättäminen tai pelkästään itseensä viittaaminen on epäkohteliasta ja sillä rikotaan yhteisiä tieteen sääntöjä. Referointia ja siteeraamista pidetään lahjana toiselle tutkijalle, mutta sillä pidetään huolta myös omista kasvoista ja täytetään tieteellisyyden vaatimat kriteerit. Jotkut saattavat myös aloittaa artikkelin lukemisen lähdeluettelosta, josta voi nähdä tutkijan edustaman koulukunnan ja arvostukset. (Mts. 111–114.)

Keskityn kirjoituksessani lähdeluetteloista saataviin tietoihin. Tekstisisältöön en ole perehtynyt kovin syvällisesti, mikä rajoittaa analyysia. Käytännössä taulukoin jokaisesta lähdeluettelosta lähteiden määrän, eri kielien osuudet, vanhimman ja uusimman lähteen sekä huomiota kiinnittävät lähteet.

Lähteiden merkitseminen ja tekstien kategorisointi Virittäjässä on muuttunut vuosikymmenten kuluessa. Käytän termiä ”tekstit”, kun viittaan yleisesti Virittäjän eri juttutyyppeihin, mutta käytän myös tarkempia kategorioita, joiden alla tekstit on julkaistu: artikkelit, katsaukset, havainnot ja kirjoitukset sekä kirjallisuus. Artikkelit ovat laajoja tieteellisiä tekstejä, joihin on liitetty myös tiivistelmä yleensä saksaksi, englanniksi tai ranskaksi. Katsaukset ja havainnot tai kirjoitukset ovat suppeampia tekstejä ilman tiivistelmiä, ja kirjallisuusosiossa on esitelty uutta tutkimuskirjallisuutta. Vuoden

1975 Virittäjissä (vuosikerta 79) lähdeluetteloita on pääosin artikkeleissa ja muutamissa kirjallisuusosion teksteissä. Vuoden 1985 Virittäjissä (vuosikerta 89) lähdeluetteloita on enemmän, ja vuoden 1995 Virittäjissä (vuosikerta 99) lähteet ovat enemmän sääntö kuin poikkeus. Nykyisissä Virittäjän kirjoittajaohjeissa ohjeistetaan sisäviitteiden käyttöön, ja lähdeluettelo voi olla kaikissa juttutyypeissä. Viittaan läpikäymääni aineistoon vuosikerralla ja numerolla (esim. 89 nro 3 viittaa Virittäjän numeroon 3/1985), ja kaikki artikkeleiden kirjoittajat ovat lopussa listattuna kyseisen Virittäjän numeroon johtavan linkin alla. Kaikkia Virittäjässä julkaistuja tekstejä ei ole julkaistu verkkoversioissa, joten kokosin aineiston painetuista Virittäjän vuosikirjoista.

2 Syntaksin vuosi ja tieteenparadigman muutos

Lähdeluettelon käyttö ja muoto ei ole täysin vakiintunut Virittäjän 79. vuosikerran artikkeleissa tai muissa Virittäjässä julkaistuissa teksteissä. Vuoden 1975 aikana on julkaistu 86 tekstiä, joista lähdeluettelo on 13 tekstissä. Suurimassa osassa artikkeleita lähteet on merkitty alaviitteisiin. Päätoimittajana on ollut Tuomo Tuomi.

Lähteiden määrät vaihtelevat todella paljon. Terho Itkosen ergatiivisuutta käsittelevä artikkeli (79 nro 1) on jaettu kahteen osaan, joista ensimmäinen osa on ilmestynyt vuonna 1974. Toisen osan lähdeluettelo on pitkä, ja sen mukaan artikkelissa viitataan 90 lähteeseen. Lähteiden kielivalikoima sisältää suomen, ruotsin, saksan ja englannin lisäksi ranskaa, venäjää ja norjaa, onpa mukana myös yksi hollanninkielinen julkaisu. Lyhimmät, alle 10 lähdetä sisältävät lähdeluettelot, ovat kirjallisuutta esittelevien artikkeleiden yhteydessä.

Fred Karlssonin (79 nro 2) fennistiikan tieteenparadigmaa käsittelevän artikkelin lähdeluettelo on kattaus lähteistä, joissa fennistiikan tutkimuksen juuria on määriteltä (ks. Juusela 2006: 172). Lähteitä on noin 50, ja niiden joukossa löytyy myös paradigma-käsitteen tunnetuksi tehnyt Thomas S. Kuhnin teos *The structure of scientific revolutions* (1970). Karlsson on kirjoittanut tekstin Oulussa kolmansilla Lauseopin ja semantiikan päivillä pitämänsä puheenvuoron pohjalta, ja samasta tilaisuudesta on poikunut myös muita artikkeleita. Tämän vuoksi syntaksia käsittelevät artikkelit ovat hyvin edustettuina vuoden 1975 Virittäjässä lähdeluettelollisissa artikkeleissa, ja suomen kielen sanajärjestyksestä löytyy useampi artikkeli: Karlsson on kirjoittanut yhdessä Auli Hakulisen kanssa suomen kielen akkusatiivista (79 nro 4), Hakulinen on kirjoittanut sanajärjestyksen tehtävistä (79 nro 1) ja Eugene Holman teema/reema-rakenteesta sanajärjestyksessä (79 nro 3). Holmanin artikkelin lähdeluettelossa tulevat vastaan tuon ajan kansainväliset nimet, Noam Chomsky ja Michael Halliday, ja tekstissä käydään jo keskustelua Karlssonin tieteenparadigmaa käsittelevän artikkelin (79 nro 2) kanssa. Kalevi Wiikin suomen frekventatiivia ja kontinuaatiivia käsittelevä artikkeli (79 nro 2) on luokiteltu generatiivisen kieliopin alle, mutta Chomskyyyn siinä ei viitata lainkaan.

Kirjallisuusosiossa on mahdollista tuoda esille uusia alan virtauksia. Tekstilingvistiikan tutkimus on ollut tuohon aikaan aktiivista Neuvostoliitossa, Tšekkoslovakiassa, Puolassa ja Unkarissa, joten Helena Vokurková-Vladyková avaa kirja-

arviossaan (79 nro 4) tämän tutkimusalan kehitystä lukijoille, joiden ei ole mahdollista tutustua lähteisiin niiden alkuperäisellä kielellä.

Jo vuoden 1975 Virittäjän lähdeluetteloissa huomaa usein toistuvaksi lähteeksi Lauri Hakulisen teoksen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (1941–1946, 1961, 1968), ja ymmärrän kiinnittää siihen huomiota myös seuraavissa vuosikerroissa.

Lehden sivuilla on käyty myös tieteellistä keskustelua. Fred Karlssonin tieteenparadigman muutosta käsittelevään kirjoitukseen (79 nro 2) julkaistiin vastineita jo samassa numerossa, ja vuoden loppupuolella ilmestyneissä artikkeleissa viitataan aiemmin samana vuonna julkaistuihin artikkeleihin. Esimerkiksi Lyle Campbellin suomen kielen *e*-vartaloa käsittelevä artikkeli (79 nro 1) saa ensimmäisen viittauksensa Virittäjässä Alpo Räisäsen lasten kielellisistä kehitystä käsittelevässä artikkelissa (79 nro 3).

3 Murteentutkimusta ja pragmatiikkaa

Virittäjän 89. vuosikerta sisältää 94 tekstiä, joista lähdeluettelo on jo 26 tekstissä. Vaikka suurin osa teksteistä julkaistiin edelleen ilman lähdeluetteloita, suunta on kasvaamaan päin. Lähdeluettelot ovat hyvin maltillisen mittaisia; useimmissa teksteissä lähteitä on alle kaksikymmentä. Päätoimittajana on ollut Terho Itkonen, ja hän on myös julkaissut useita tekstejä vuoden 1985 Virittäjissä.

Artikkeleiden pohjalta kirjoitettujen tiivistelmien kieli vaihtelee. Useimmiten ne ovat edelleen saksaksi, mutta englanninkielisiä tiivistelmiä on julkaistu enemmän kuin vuonna 1975. Monissa artikkeleissa käsitellään murteentutkimusta, ja aihevalinnoissa ovat edustettuina semantiikka ja kääntäminen. Virittäjään ovat kirjoittaneet myös muiden kieliaineiden edustajat sekä tutkijat, joiden aiheet sivuavat kielentutkimusta. Esimerkiksi vuonna 1985 raamatuntutkija Heikki Räisänen on kirjoittanut Raamatun uudesta suomennoksesta kielen näkökulmasta (89 nro 1). Räisänen tukeutuu fennisteistä Osmo Ikolaan ja E. A. Tunkeloon, jotka ovat kirjoittaneet aiemmin Virittäjässä Raamatun kielestä.

Keskusteluntutkimusta ja pragmatiikkaa käsittelevät tekstit ovat löytäneet tiensä Virittäjään vuoteen 1985 mennessä. Jyrki Kalliokoski käsittelee puheakteja kirjearviossaan (89 nro 1), ja hänen käyttämänsä lähteet ovat pääosin englanninkielisiä, koska suomenkielisiä ei todennäköisesti ole ollut saatavilla. Tuoreimpana lähteenä on Geoffrey Leechin *Principles of pragmatics* (1984). Joskus lähdeluettelon tuorein lähde on kirjoittajan oma opinnäytetyö. Liisa Tiittula viittaa artikkelissaan (89 nro 3) omaan pro gradu -tutkielmaansa edelliseltä vuodelta. Toinen vastaavanlainen tapaus on Ulla-Maija Kulonen-Korhosen artikkeli (89 nro 3), jonka lähdeluettelosta löytyy kirjoittajan vogulin Sosvan murteen passiivia käsittelevä pro gradu.

Puheentutkimuksen lisäksi monissa artikkeleissa käsitellään myös fonetiikkaa ja morfologiaa, joten Fred Karlssonin vuonna 1983 ilmestynyt *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne* löytyy monista lähdeluetteloista. Lauri Hakulisen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (uusi painos otettu 1979) esiintyy edelleen usein lähdeluetteloissa, mutta monista lähdeluetteloista löytyy Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin vuonna 1979 ilmestynyt *Nykysuomen lauseoppia*.

4 Suomi toisena kielenä näkyviin

Virittäjän 99. vuosikerrassa lähdeluettelo on jo valtaosassa teksteistä: 80 tekstistä lähdeluettelo on 44:ssä. Virittäjässä oli linjattu vuonna 1991, että artikkeliosastossa julkaistavat tekstit vertaisarvioidaan (Juusela 2006: 62). Todennäköisesti tuossa vaiheessa lähdeluetteloon ja sen yhtenäiseen muotoon on kiinnitetty enemmän huomiota. Päätoimittajana on ollut Lea Laitinen, ja tästä vuosikerrasta löytyy hänen itsensä kirjoittama, klassikoksi noussut artikkeli nollapersoonasta (99 nro 3). Artikkelissa on yli 50 lähdetä ja niiden joukossa monia kielentutkimusta seuraaville edelleen keskeisiä nimiä, kuten Roman Jakobson, John Lyons, Michael Silverstein ja Ronald Langacker. Samankaltainen klassikoiden edustus on Tuomas Huumon artikkelissa lauseaseman vaikutuksesta eräiden adverbialityyppien tulkintaan (99 nro 1).

Määrällisesti eniten lähteitä on Anneli Sarhimaan karjalaisten kielikontakteja käsittelevässä artikkelissa (99 nro 2). Lähes sadasta lähteestä yli puolet on venäjänkielisiä. Vähemmistökieliä koskevia kirjoituksia ja kirja-arvioita on julkaistu vuonna 1995 useampia, ja Alpo Räisäsen artikkelin (99 nro 4) lähdeluettelosta löytyy sellainenkin erikoisuus kuin Pekka Sammallahten 1989 julkaisema *Saamelais-suomalainen sanakirja*. Saamenkielisiä lähteitä en vuosikerroissa 1975 ja 1985 huomannut, mutta niitä ei todennäköisesti ole ollut saatavillakaan. Toinen nousun tehnyt kieli lähdeluetteloissa on viro. Vielä Virittäjän 79. vuosikerrassa (1975) Tallinnassa julkaistujen lähteiden kieli oli venjä, mutta Viron itsenäistymisen jälkeen lisääntyi myös tieteellinen julkaiseminen viroin kielellä.

Vuoden 1995 artikkeleissa näkyvää on suomi toisena ja vieraana kielenä -aiheisten artikkeleiden määrä. Merkillepantavaa on S2-aiheisten tekstien lähteet. Lähteissä korostuu englannin kieli, sillä monografioita tai artikkelikokoelmia suomeksi ei ollut saatavilla. S2-alueen vastuutoimittajana Virittäjässä on ollut Yrjö Lauranto. Kuten hän toteaa kirja-arviossaan (99 nro 4), suomea vieraana kielenä on opetettu 1600-luvun puolivälistä lähtien, mutta järjestelmällisesti aihetta on tutkittu vasta 1980–1990-luvuilta alkaen. Laurannon arvioitavana oli vuonna 1993 ilmestynyt teos *Kohdekielenä suomi: näkökulmia opetukseen*, joka oli ensimmäisiä S2-tutkimuksesta ja opetuksesta suomeksi kirjoitettuja artikkelikokoelmia.

Kaiken kaikkiaan vuoden 1995 Virittäjä-artikkeleiden kirjo on jo laajempi kuin edellisillä vuosikymmenillä. Artikkeleista julkaistut tiivistelmät ovat englanninkielisiä ja saksankielisten lähteiden käyttö on vähentynyt. Poikkeuksena ovat suomalais-ugrilaista kielentutkimusta edustavat artikkelit, joissa saksankielisiä lähteitä näkyy edelleen. Englanninkielisten lähteiden määrä on kuitenkin huomattava.

5 Lähteiden kieli ja artikkelin sykli

Jokaisesta vuosikerrasta löytyy lähdeluettelollisia artikkeleita nimistöntutkimuksesta, vanhasta kirjasuomesta ja lastenkielestä. Nimistöntutkimusta ja vanhaa kirjasuomea käsittelevissä lähteissä poikkeuksellista on ruotsinkielisten lähteiden merkittävä osuus, ja syyt siihen ovat maamme historiassa. Vanhan kirjasuomen lähteiden kielikattaukseen si-

sältyy usein myös latinaa ja saksaa, ja lähteiden julkaisuajat vaihtelevat keskiajalta lähelle artikkelin julkaisemisajankohtaa, eli ajallinen jakauma on laaja. Esimerkiksi vuonna 1975 ilmestyneessä artikkelissa Simo Heininen esittelee Agricola-tutkimukselle uutta tietolähdettä, ja lähteiden julkaisuvedot vaihtelevat vuosien 1531–1974 välillä (79 nro 3).

Lähteiden leviämistä ja julkaisemisen syklistä hyvä esimerkki on lastenkielen tutkimus. 1970-luvulla kyseessä oli uusi tutkimusaihe, ja lähteet olivat pääasiassa muuta kieltä kuin suomea ja lähteiden julkaisuajankohta oli lähellä artikkelin julkaisu-aikaa. Virittäjässä uudet aihealueet tulevat lukijoille yleensä tutuksi kirja-arvioiden tai katsausartikkeleiden kautta, ja jossakin vaiheessa aiheesta julkaistaan laajempi artikkeli, josta tulee suomenkielinen peruslähde aiheesta kirjoittavalle. Vähitellen aihepiiriin syntyy klassikoita, jotka löytyvät lähdeluetteloista vuosikymmenten jälkeen.

6 Yksin kirjoittavat fennistit

Lähdeanalyysini antaa yleisen tason kuvan Virittäjässä tapahtuneista muutoksista vuosien 1975–1995 aikana. Aineiston analyysi olisi hedelmällisempi, kun huomioon otettaisiin tarkemmin artikkeleiden sisältö, tarkasteltaisiin, miten lähteitä on käytetty, ja luokiteltaisiin julkaisukanavia tarkemmin.

Lähdeanalyysi on kuitenkin hyvä keino tutustua tieteenalan julkaisukäytäntöihin ja alan keskeisiin vaikuttajiin. Esimerkiksi tarkastelemani kolmen vuosikymmenen aikana usein toistuva sukunimi lähdeluetteloissa on Hakulinen. Lauri Hakulinen tai Auli Hakulinen löytyy lähes jokaisesta lähdeluettelosta, jonka kävin läpi. Muita toistuvia nimiä ovat Fred Karlsson ja Terho Itkonen. Karlssonilta toistuvat tietyt teokset, mutta Itkosen kohdalla hajonta nimekkeiden osalta on laajempaa. Aarni Penttilän *Suomen kielioppi* (1963) toistuu myös.

Vuodet 1975–1995 ovat olleet vielä painettujen julkaisujen aikakautta. Näyttäisi siltä, että erilaiset yliopistojen ja laitosten omat julkaisusarjat ovat olleet tärkeitä uusien julkaisujen kanavia vielä vuosina 1975 ja 1985, mutta vuoden 1995 julkaisuissa näkyy kansainvälisten tiedelehtien määrän lisääntyminen. Tieteellisistä lehdistä *Language* ja *Journal of Linguistics* näkyvät lähdeluetteloissa vuosikymmenestä toiseen, mutta vuoden 1995 mennessä eri tutkimussuuntauksille on tullut omia julkaisuja, kuten *Journal of Child Language* tai *Journal of Pragmatics*. Lähdeluetteloista ja Virittäjän artikkeleiden kirjoittajamäärästä huomaa, että lingvistit ovat tehneet julkaisunsa pääasiassa yksin. Useamman kirjoittajan yhteisartikkeleita on vain muutamia. Tilanne taitaa olla edelleen samansuuntainen. Ehkä artikkelikokoelmat toteuttavat yhteisen kirjoittamisen tarpeita, mutta voisiko yhteisesti kirjoittamalla saada aikaan jotain uutta?

Internet tuli yleiseen tietoisuuteen vuoden 1995 jälkeen, ja lähteiden käytössä on tapahtunut merkittävä muutos. Tieteelliset aikakausjulkaisut ja monografiat ovat luettavissa verkossa, ja englanninkieliset lähteet ovat entistäkin käytetympiä ja niitä on todennäköisesti saatavilla aiheesta kuin aiheesta. Muutamissa vuosien 1975–1995 lähdeluetteloissa on jo nähtävillä suomenkielisten julkaisujen suhteellinen vähäisyys, ja yleensä silloin on kysymys jostakin uudesta tutkimussuuntauksesta. Uusille aihepiireille on pitänyt kehittää sanastoa, jotta siitä on pystytty keskustelemaan suomeksikin, mutta

tullaanko vaiheeseen, ettei käännöstyötä enää tehdä? Vai tuleeko uusia suuntauksia sel-
laisella vauhdilla, ettei kääntämistä tai termistön käyttöä ehditä edes tehdä?

Lähteet

Aineistolähteet

Virittäjä-lehden vuosikertojen 79, 89 ja 99 tekstit, joissa on lähdeluettelot.

- 79 nro 1 = *Virittäjä* 1/1975. Artikkelit: Vuoriniemi; Itkonen; Campbell; Mäkeläinen; Hakulinen.
<https://journal.fi/virittaja/issue/view/2246>.
- 79 nro 2 = *Virittäjä* 2/1975. Artikkelit: Wiik; Karlsson. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2248>.
- 79 nro 3 = *Virittäjä* 3/1975. Artikkelit: Heininen; Räisänen; Holman. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2250>.
- 79 nro 4 = *Virittäjä* 4/1975. Artikkelit: Hakulinen & Karlsson; Kirjallisuutta: Vokurková-Vladyková; Holman. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2251>.
- 89 nro 1 = *Virittäjä* 1/1985. Artikkelit: Räisänen, A.; Järvikoski; Suomi; Kirjoitukset: Forsman Svensson; Räisänen, H.; Kirjallisuutta: Kalliokoski; Ruoppila. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2313>.
- 89 nro 2 = *Virittäjä* 2/1985. Artikkelit: Ruoppila; Niemi, J. & Niemi S.; Törnudd-Jalovaara; Havaintoja ja keskustelua: Vehmas-Lehto; Kirjoitukset: Kierimo; Kirjallisuutta: Sammal-lahti. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2314>.
- 89 nro 3 = *Virittäjä* 3/1985. Artikkelit: Lehtinen; Kulonen-Korhonen; Uotila; Tiittula; Suomi; Kirjoitukset: Itälä; Kytömäki; Kirjallisuutta: Korhonen & Kusch. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2315>.
- 89 nro 4 = *Virittäjä* 4/1985. Artikkelit: Kangasmaa-Minn; Anttila & Uotila; Pitkänen; Punttila; Kirjoitukset: Vilppula; Alanko. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2316>.
- 99 nro 1 = *Virittäjä* 1/1995. Artikkelit: Kalliokoski; Koivisto; Huumo; Kirjoitukset: Forsman Svensson; Lange; Martin, Siitonen & Tarnanen; Kirjallisuutta: Sulkala; Huumo; Ainiala. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2352>.
- 99 nro 2 = *Virittäjä* 2/1995. Artikkelit: Laalo; Nahkola; Sarhimaa; Kirjoitukset: Lindstedt; Koivisto; Lieko; Karlsson; Schot-Saikku; Lauranto; Kirjallisuutta: Palander; Lauerma. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2353>.
- 99 nro 3 = *Virittäjä* 3/1995. Artikkelit: Mielikäinen; Laitinen; Haakana; Kallio; Kirjoitukset: Anttila, Juusela & Paunonen; Leisiö; Rainò; Karlsson; Tainio; Kirjallisuutta: Vainikka; Räisänen; Suihkonen. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2354>.
- 99 nro 4 = *Virittäjä* 4/1995. Artikkelit: Hakulinen & Saari; Paunonen; Räisänen; Kirjoitukset: Palander; Martin; Parviainen; Raukko; Koski; Kirjallisuutta: Larjavaara; Hurta; Kuiri; Tommola; Lauranto. <https://journal.fi/virittaja/issue/view/2355>.

Kirjallisuuslähteet

FORSMAN, MARIA 2016: *Julkaisut ja tieteen mittaaminen. Bibliometriikan käännekohtia*. Tam-
pere: Enostone.

- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1995: *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylä studies in communication 4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.